

Jestli je život ve vesmíru?
Víc mě trápí otázka,
jestli tohle je život.

Vladimír Kokolia
Twitter (9. 8. 2013)

Salon

LITERÁRNÍ A KULTURNÍ PŘÍLOHA
www.novinky.cz/kultura/salon

838

12. září 2013

Vědec a zakladatel Centra pro teoretická studia Ivan M. Havel:

Otázky neznamenají jen nejistotu

TEREZA ŠIMŮNKOVÁ

„Je třeba zjiřit svou mysl a spatřit svět takový, jaký opravdu je – plný kouzel,“ zní motto nové knihy IVANA M. HAVLA (1938). Jmenuje se *Zjiřená mysl a kouzelný svět* (Dokořán 2013) a obsahuje autorovy rozpracované úvodníky z časopisu *Vesmír*, jehož je matematik, bývalý disident a také bratr někdejšího prezidenta už drahně let šéfredaktorem.

IS Ve své knize *Zjiřená mysl a kouzelný svět* zdůrazňujete důležitost sebereflexe. Proč?

Protože nemáme lepší možnost, jak se zdokonalovat. K sebereflexi patří uvědomování si sebe sama, a to zblízka i z odstupu. Lze to přirovnat k chůzi po kamenité cestě: Musím vědět, kam se právě chystám šlápnout, ale současně si musím udržet dostatečně široký rozhled do kraje. Když jedno či druhé zanedbám, upadnu či sejdu z cesty. Provozovat sebereflexi je důležité nejen proto, že může být užitečná, ale z principu. U současné vědy se neustále zdůrazňuje užitečnost, mluví se o výstupech a inovacích. A mě ten vědecký pragmatismus šve, trochu mi to připomíná pohled jen těsně před sebe na té cestě.

IS Co by pak odpovídalo tomu pohledu do krajiny?

Zvědavost. Víte, já jsem byl od dětství vždycky hrozně zvědavý, a možná proto chápu zvědavost jako pozitivní vlastnost, tedy spíš zvědavost, obecnou touhu po poznání. Jde o něco hlubšího než jen o úsilí dobrat se k něčemu užitečnému. Současná pragmatická věda formuluje otázky tak, aby se jí odpovědi vyplatily. Myslím si, že správné zvědavá věda by se měla zabývat tím, jak vůbec formulovat otázky. Zda se odpovědi uplatní, to ukáže čas.

IS Jste proti tomu, aby univerzity byly podporovány firmami?

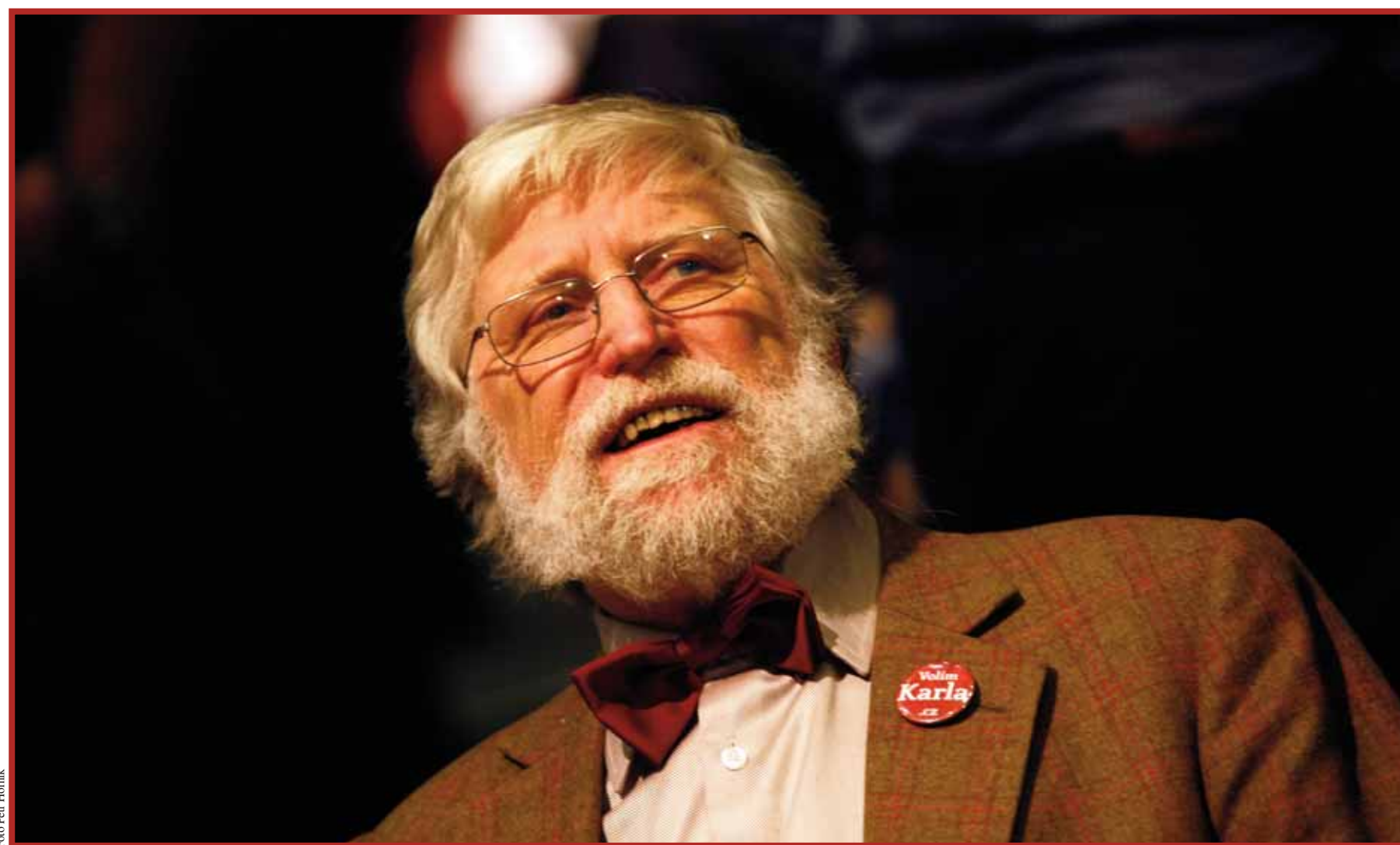
Nejsem proti, ba naopak, bylo by to vynikající! Špatné by bylo, kdyby si univerzity myslely, že odměnou za podporu mají povinnost firmám pomáhat. Být mecenášem neznamená zadávat úkoly. Univerzity mají být rády, když jim nějaká firma přispěje, ale nemají slibovat, že jí na revanš vyřeší její problémy. To bohužel v praxi nefunguje.

IS Za komunistů se nezdůrazňovaly aplikace?

To ano, ale bylo to jenom pozlátka, kterým mnozí vědci zdobili své skutečné nebo předpokládané výsledky, aby tak zachránili svou vědu. I základní výzkum mohl, paradoxně, docela kvést, jakmile byl zahalen do optimistických, ještě lépe stranicovo-ideologických frází. Dnes se hraje poctivější hra, což ale vede k tomu tlaku na užitečnost. U nás je to dokonce nápadnější než na Západě, kde to probíhalo pomaleji. Rozdíl je i v tom, že tam je výzkum mnohem rozmanitější, jedna univerzita vyniká v tom, druhá v onom, a tak se snadno užíví i bádní, které neslibuje žádné brzké užití.

IS Zavedl jste pojem *scientismus*. Vysvětlíte ho?

Scientismem nazývám ideologii, která hlásá, že věda a jedině

věda má klíč k pravdě. Vědou se zpravidla rozumí současná mainstreamová přírodověda. A tak, objevili-li se něco problematického či neobvyklého, scientisti okamžitě zbystří sluch a bez hlubšího zamýšlení bijí na poplach a rozdávají „bludné balvany“.

Scientisté zařazují pod hlavičku pavěd nebo šarlatánství homeopatii, akupunkturu, alchymii, holistickou medicínu, transpersonální psychologii a leccos dalšího, a to zcela automaticky, dřív než je jasné, o co jde. Já netvrdím, že homeopatie funguje, protože to nevím. Pravda, byly provedeny stovky pokusů, během kterých byla jedna skupina pacientů léčena klasicky a druhá homeopaticky, ale protože nenajdete dvě skupiny stejných lidí, jejich výsledky jsou pro mě nesrovnatelné, takže to nic nedokazuje.

Scientisti prostě nějak „vědí“, že homeopatie nefunguje, a že by se proto měla zakázat. Naštěstí aktivními scientisty nejsou všichni vědci a žádný vědec nehlásá scientismus stále, takřka jak v pracovní době.

IS Proč vlastně tak přeceňujete vědu? Stala se novým náboženstvím?

Často to tak vypadá. Přesněji řečeno vznikají dva tábory: těch, co vědu přeceňují, a těch, co jí zatracují. Jak to dopadne v příštím století, to netuším a nedočkám se.

IS Bavila věda vašeho bratra?

V mládí docela ano, jeden čas ho velmi lákala teoretická chemie a i v pozdějších letech se pokoušel ze mne dostat nějaké rozumy o fyzice, vesmíru a tak, byl to však spíš rekreační zájem. Po té chemii si začal číst ve filosofických tlustospisech a posléze ho nejvíc pohltilo divadlo.

IS A nechtěl jste i v studovat spíš filosofii?

Když jsem dospíval, chtěl jsem studovat všechno, a nemohl, ba přímo jsem nesměl normálně studovat nic. Začala mě zajímat matematika. Ta má s filosofií jedno společné, totiž že jí většina lidí nerozumí, a leckdo se touhle neznalostí dokonce chlubí. A právě proto mě matematika a později filosofie lákaly.

Být mecenášem neznamená zadávat úkoly. Univerzity mají být rády, když jim nějaká firma přispěje, ale nemají slibovat, že jí na revanš vyřeší její problémy

Neznalostí jsem se nechlubil, spíš mě sužovala. Když jsem se v šedesátých letech konečně dostal na večerní studium elektrotechniky, ve volných chvílích jsem si četl knížky o abstraktní matematice a teoretické fyzice. Pro školu jsem to vůbec nepotřeboval, prostě mě těšilo pronikat do vzdálených a nesrozumitelných končin. Filosofie mě začala vážněji zajímat až v sedmdesátých letech, a to nepřímo, pod vlivem tehdy se rodící umělé inteligence. Hlavně šlo o otázky kolem „myšlení“ robotů – co to vlastně je a zda se to může

podobat lidskému myšlení či dokonce vědomí.

IS A na co jste nejvíc zvědavý teď?

To lze těžko říct, moje zvědavost nemá hierarchii. Snazší bude uvést, čeho mě osud ušetřil: politologie (některým politické teorie), ekonomie, studia životního prostředí – to ale trochu sleduju a vím, jakými problémy se lidé zabývají, jen mě to nevzrušuje, pokud je to ideologie. Tuhle jsem například uvažoval, jestli si přeju, aby se Temelín dostavěl, a s hrůzou jsem zjistil, že na to nemám odpověď. Zato kolem sebe vidím spoustu lidí, kteří na to mají pevný názor, a mě by zajímalo, proč se nemůžou domluvit, proč se jedni opírají o čisté vědecké argumenty, zatímco druhí vznášejí vznešenější, kulturní či humanitní důvody, a taky by mě zajímalo, jestli se jejich spor vůbec dá rozčísnout.

Tenhle široký záběr mám od dětství. Na univerzitě v Berkeley jsem kromě povinných předmětů chodil poslouchat desítky dalších přednášek, od buddhismu po psychologii, od matematiky přes počítače k umělé inteligenci a od umělé inteligence ke kognitivní vědě, a to poslední mi zůstalo. A tak, abych konečně odpověděl na vaši otázku, má dnešní zvědavost mířít do tajů lidského nitra a mysli. Řečeno úhrnem, vždy mě víc lákalo pustit se do studia něčeho nového než pokračovat v tom, co více méně už znám. Tím se ovšem dostávám do situace, kdy toho vlastně moc neznám.

IS Čím se zabývá Centrum pro teoretická studia, které jste spoluzaložil a osmnáct let vedl?

V devadesátém roce šlo leccos, i založit novou instituci. Se třemi kolegy, fyzikem, astronomem a so-

ciologem, jsme tehdy vymysleli projekt výzkumného centra, na jehož půdě by spolu debatovali teoreticky orientovaní badatelé různých, nejen přírodovědných oborů, takže by mohlo vzniknout prostředí pro opravdové transdisciplinární myšlení. První kolegy jsme si vybírali nejen podle oborů, ale i podle zájmu takto myslet. Není to snadné a vyžaduje to nalézt společný jazyk, což mívám přenesené i do slova. Transdisciplinarita v teoretickém základním výzkumu je něco jiného než spolupráce odborníků různých profesí na nějakém konkrétním aplikačním projektu.

Zprvu jsme se spolehnali na to, že sedíme pod jednou střešou, a i když každý pracuje na svém vlastním výzkumu, můžeme se potkávat na chodbách, chodit na společné obědy a organizovat pravidelné semináře a výjezdní workshopy. S postupem času přirozeným způsobem vznikly tematické pracovní semináře, které vyústily do sborníků rozmanitých textů vždy na jedno téma, ale pojednané z různých stran. Například o prostoru, o přirozeném světě, o jeho matematizaci, naposled o pravdivosti.

Dlouhodobým programem je u nás výzkum komplexních jevů a fenomenologická bádání; těm se věnuje hlavně Archiv Jana Patočky, který je součástí našeho centra. Naším původním přáním bylo dlouhodobě hostit dva tři významné světové badatele, ty však bohužel neubytujeme, nenakrmíme. Jezdí k nám přesto, ale jen ze zájmu, nakrátko a jak se jim to hodí.

IS Nestačí dnes pro nalezení společného jazyka sociální sítě? Máte vy účet na Facebooku?

Mám, ale nejsem tím nadšen. Je zahlcený příspěvky nestejně kva-

lity. Nejraději mám psané dialogy, fungují jen ve dvou osobách, ale stačí na to obyčejný e-mail. Nebo papír. A občasná setkání. Vedli jsme sérii písemných dialogů se Zdeňkem Neubauerem a nověji s Michalem Ajvazem. Je to docela dobrodružná cesta k poznání.

IS V kapitole nazvané *Lidské a nelidské píšete, že „jako lidský druh máme jisté právo a povinnost se starat přednostně o blaho právě lidského druhu“*. Není tenhle druh antropocentristický už chválabohu překonaný?

Víte, u mě po slůvku „jistě“ zpravidla následuje nějaké „ale“. Máte pravdu, explicitní antropocentrismus se už moc nenosí, avšak pokračuje implicitně v běžném rozhodování a chování lidí. Dálnice má přednost před žabím tahem, pes je utracen za pokousání člověka, divoká zvířata jsou krocena do našich služeb atd. V přírodě je ostatně běžné, že příslušníci jednoho druhu preferují ten svůj před ostatními, často dosti dravě. Otázka je, má-li být člověk stejný, nebo ne. Ukládá nám naše vědomí a naše kultura jakousi metafyzickou povinnost uplatňovat náš zájem a péči daleko širěji? Obvykle se starostlivost o jiné druhy zpětně odůvodňuje užitečností pro nás – poskytnutí nám maso, mléko, vlnu, med... Já jsem ale měl na mysli hlubší emoční vztah. Věnujeme obrovskou energii na ochranu přírody, ale zvířata sama nám často přijdou zajímavá, jen pokud se jedná o mazlíčky.

IS Skončil jste jako v mnohých kapitolách otazníkem. Tak má být člověk stejný jako jiné druhy?

Mé otázky neznamenají jen nejistotu. Píšu je také proto, abych podnítil čtenáře k jejich vlastním rozvažováním.